

Anne Applebaum,
Γκουλάγκ: η αληθινή ιστορία

*

μτφρ. Ελευθερία Τσίτσα, Ιωλκός, Αθήνα 2009, 734 σ.

Το τεράστιο δίκτυο των στρατοπέδων που αποτελούσε το Γκουλάγκ έγινε για πρώτη φορά ευρέως γνωστό στη Δύση από το έργο του Αλεξάντρ Σολζενίτσιν *Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ 1918-1956* (Παρίσι 1973). Υπήρξε ουσιαστικά μια άλλη χώρα μέσα στη χώρα. Ένα αχανές διοικητικό σύστημα με τους δικούς του κανόνες, τους δικούς του ανθρώπους, ακόμη και τη δική του ιδιόμορφη γλώσσα. Το όνομά του: Glavnoe Upravlenie Lagerei – Κεντρική Διοίκηση Στρατοπέδου (GULAG). Ίσως να μην υπήρξε άλλη λέξη που να προκαλέσει τόσο τρόμο σε τόσους ανθρώπους και για τόσο μεγάλο διάστημα. Γιατί πολύ σύντομα άρχισε να σημαίνει το τεράστιο δίκτυο μεγάλων στρατοπέδων που, σε ορισμένες περιπτώσεις, είχαν το μέγεθος ολό-

κληρων πόλεων. Δεν βρισκόταν μόνο στη Σιβηρία, όπως γενικά είχε επικρατήσει να πιστεύεται, αλλά εκτεινόταν σε ολόκληρη τη σοβιετική επικράτεια: από τις μικρές πόλεις κοντά στο Λένινγκραντ μέχρι το Βλαδιβοστόκ και από τα παγωμένα εδάφη που άγγιζαν τον Αρκτικό κύκλο ως τα νότια σύνορα της χώρας με την Κίνα.

Το βιβλίο της Anne Applebaum, που σχεδόν αμέσως με την κυκλοφορία του, αναγνωρίστηκε από τους ιστορικούς και κέρδισε το βραβείο Pulitzer για τα μη λογοτεχνικά έργα το 2004, χωρίζεται σε 3 κύρια μέρη:

1. Η γέννηση των Γκουλάγκ, 1917-1939
2. Η ζωή και η εργασία στα στρατόπεδα

3. Η άνοδος και η πτώση του Βιομηχανικού Συμπλέγματος Στρατοπέδων, 1940-1986

Πολύ πριν ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι ανέλθουν στην εξουσία το 1917, το τσαρικό καθεστώς είχε χρησιμοποιήσει τις απέραντες εκτάσεις που εκτεινόταν από τα Ουράλια όρη μέχρι τον Ειρηνικό και τον Αρκτικό ωκεανό, ως τόπο εξορίας και καταναγκαστικής εργασίας για τους αντιφρονούντες, τους πολιτικούς κρατούμενους αλλά και τους απλούς εγκληματίες.

Τόσο ο Λένιν όσο και ο Στάλιν, που είχαν εξοριστεί από την τσαρική κυβέρνηση (τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα ο πρώτος και τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα ο δεύτερος), γνώριζαν από πρώτο χέρι τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες αυτών των συστημάτων φυλάκισης και τι αντιπροσώπευε η Σιβηρία για τους εκτοπισμένους.

Όταν ανήλθαν στην εξουσία οι Μπολσεβίκοι τον Νοέμβριο του 1917, εισήγαγαν σύντομα ένα δικό τους σφραγιστικό σύστημα, το οποίο περιλάμβανε φυλακές και στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας στο μεγαλύτερο μέρος της τεράστιας αυτοκρατορίας που «κληρονόμησαν» κατά τη διάρκεια αλλά και μετά τον Ρωσικό εμφύλιο πόλεμο του 1918-1921.

Το νέο σφραγιστικό σύστημα, που το

Γκουλάγκ αποτέλεσε τον κυριότερο βραχίονά του, είχε ως στόχο όχι μόνο να αποτρέψει αλλά ουσιαστικά να καταστρέψει κάθε δυνατότητα για τους εχθρούς του κομμουνιστικού καθεστώτος να συνεχίσουν την αντίστασή τους. Επιπλέον, και κυρίως κάτω από την ηγεσία του Στάλιν, το Γκουλάγκ μετατράπηκε σε ένα τεράστιο σύστημα με φθηνό και φαινομενικά απεριόριστο ανθρώπινο δυναμικό για την «σοσιαλιστική οικοδόμηση» της Σοβιετικής Ένωσης.

Με άλλα λόγια, ειδικότερα κατά τη διάρκεια των 25 χρόνων της ηγεσίας του Στάλιν, το Γκουλάγκ αποτέλεσε το ουσιώδες στοιχείο του συστήματος σοσιαλιστικού κεντρικού σχεδιασμού για την κατασκευή νέων βιομηχανικών πόλεων σε αφιλόξενες περιοχές της βόρειας Ρωσίας, στη Σιβηρία και την κεντρική Ασία αλλά και για την εξαγωγή πρώτων υλών και πολύτιμων μετάλλων από τις πλέον απομακρυσμένες περιοχές της χώρας που ήταν ουσιαστικά ακατάλληλες για ανθρώπινη κατοίκηση.

Από τον καιρό του Λένιν μέχρι το τέλος του σοβιετικού καθεστώτος την εποχή του Γκορμπατσόφ, εκατομμύρια θύματα έγραψαν την ιστορία των Γκουλάγκ. Πολλοί από τους επιζήσαντες έγραψαν τα απομνημονεύματά τους και μετέφεραν μέσω αυτών τη δική τους πείρα.

Η λειτουργία των Γκουλάγκ

Η Anne Applebaum, αρθρογράφος της εφημερίδας *Washington Post*, βασιζόμενη τόσο στα απομνημονεύματα αυτών που έζησαν και επέζησαν από τα στρατόπεδα αλλά και τις έως τώρα διαθέσιμες αρχειακές πηγές της μετακομμουνιστικής Ρωσίας, επιχειρεί να δώσει μια λεπτομερή και αρκετά περιεκτική αφήγηση για την γέννηση, τον σκοπό, τη λειτουργία και την πραγματικότητα του συστήματος του Γκουλάγκ. Χρησιμοποιώντας τα παραπάνω εργαλεία ακτινογραφεί το σύστημα του Γκουλάγκ απαντώντας σε μια σειρά από ερωτήματα, όπως: Πώς, πότε και γιατί ξεκίνησε; Πώς και πού αναπτύχθηκε; Πώς γίνονταν οι συλλήψεις και οι μεταγωγές; Ποιες ήταν οι εργασίες; Πώς ήταν η ζωή των κρατουμένων; Οι σχέσεις κρατουμένων και φρουρών; Πώς περνούσαν τις τελευταίες τους μέρες οι ετοιμοθάνατοι; Τι γινόταν με τις γυναίκες και τα παιδιά; Υπήρχαν εξεγέρσεις και αποδράσεις;

Το πρώτο μέρος του βιβλίου της εξετάζει κάτω από ποιες προϋποθέσεις δημιουργήθηκαν τα στρατόπεδα το 1918 στα νησιά της Λευκής θάλασσας στο βόρειο τμήμα της ευρωπαϊκής Ρωσίας. Οι πρώτοι κρατούμενοι ήταν ως επί το πλείστον Μενσεβίκοι σοσιαλιστές. Σύμφωνα το σύστημα της τσαρικής φυλάκισης αντικαταστάθηκε από τη βαρβαρότητα

που αποτέλεσε το σήμα κατατεθέν του συστήματος των Γκουλάγκ στο μέλλον.

Το πρώτο μεγάλο έργο που επιτέλεσαν τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας ήταν η διώρυγα της Λευκής θάλασσας. Ένα έργο, που αν και χρησιμοποιήθηκε ελάχιστα, ολοκληρώθηκε σε χρόνο ρεκόρ και στοίχισε τη ζωή σε χιλιάδες εκτοπισμένους.

Μολονότι η ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος παρουσίασε την εργασία στα στρατόπεδα ως μέσο σωφρονισμού, εντούτοις κρατούσε κλειστές τις πόρτες των στρατοπέδων και δεν επέτρεπε στους επισκέπτες να δουν την πραγματικότητα εντός τους.

Η αφήγηση της Applebaum εξιστορεί παραστατικά τα στάδια από τη σύλληψη, την αρχική φυλάκιση μέχρι τη μεταφορά στις αποικίες εκτοπισμένων. Για να αποσπάσουν τις ομολογίες οι αρχές, πλέον των βασανιστηρίων, εξανάγκαζαν τους κρατούμενους να παραμένουν ξύπνιοι μέρα και νύχτα. Το ταξίδι με προορισμό τα στρατόπεδα γινόταν κάτω από άθλιες συνθήκες και μπορούσε να διαρκέσει για εβδομάδες ή και μήνες.

Το πρώτο κομβόι μετέφερε 5.070 ανθρώπους και το δεύτερο 1.044, συνολικά δηλαδή 6.114. Οι συνθήκες μεταφοράς ήταν σοκαριστικές: τα ελάχιστα τρόφιμα που τους παρασχέθηκαν δεν ήταν φαγώσιμα,

ενώ οι εκτοπισμένοι χωρικοί στριμώχτηκαν σε μέρη όπου σχεδόν δεν μπορούσαν να πάρουν ανάσα. Το αποτέλεσμα ήταν ο ημερήσιος απολογισμός θανάτων να ανέρχεται σε 35-40.

Όσοι έζησαν το ταξίδι —και πολλοί έχασαν τη ζωή τους στο δρόμο— συχνά βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις εγκαταλελειμμένες εκτάσεις της τούνδρας, τα έλη, τα πυκνά δάση και την παγωμένη έκταση του Αρκτικού Κύκλου.

Από τους πλέον αφιλόξενους προορισμούς υπήρξε η χρυσοφόρος περιοχή του Κολιμά στην ανατολική Σιβηρία. Οι κρατούμενοι μεταφέρονταν σιδηροδρομικώς προς τον Ειρηνικό ωκεανό και στη συνέχεια, στριμωγμένοι σε άθλια καράβια, πραγματοποιούσαν το θαλάσσιο ταξίδι βορειότερα.

Η ζωή στο Γκουλάγκ

Οι διοικητές, όπως και οι φρουροί σε αρκετές περιπτώσεις, εκμεταλλεύονται τις απομονωμένες τοποθεσίες των στρατοπέδων επωφελήθηκαν από την εργασία των κρατουμένων και διαβιούσαν «ως βασιλιάδες και πρίγκιπες στους οποίους οι κρατούμενοι έπρεπε να σκύβουμε το κεφάλι». Ο Λεβ Ράζγκον, στην αξέχαστη αφήγησή του για τον συνταγματάρχη Τάρασιουκ, τον διοι-

κητή του Ούστβιμλαγκ καταγράφει αυτές τις υπερβολές:

Ζούσε σαν Ρωμαίος που διορίστηκε διοικητής σε κάποια πρόσφατα κατακτημένη επαρχία βαρβάρων. Λαχανικά, φρούτα και λουλουδία πρωτόγνωρα για τα δεδομένα του Βορρά καλλιεργούνταν για χάρη του σε ειδικά θερμοκήπια και πορτοκαλεώνες. Έβρισκε τους καλύτερους ξυλουργούς για να του φτιάχνουν τα έπιπλά του. Οι πιο διάσημοι μόδιστροι των τελευταίων χρόνων έντυναν την ιδιότροπη και πεισματάρα σύζυγό του. Όταν δεν ένιωθε καλά, δεν τον εξέταζε κανένας γιατρούδάκος που είχε ξεπουληθεί στο Γκουλάγκ από τα χρόνια που ήταν ακόμα φοιτητής ιατρικής. Όχι βέβαια. Τον Τάρασιουκ παρακολουθούσαν επαγγελματίες γιατροί που είχαν διευθύνει τις μεγαλύτερες κλινικές της Μόσχας κι εκείνη την περίοδο εξέτιαν τη μακρόχρονη ποινή τους στα ιατρικά παραπήγματα των απομακρυσμένων στρατοπέδων υλοτομίας.

Ο θάνατος στους καταυλισμούς πήρε διάφορες μορφές: κρατούμενοι εργάστηκαν μέχρι θανάτου, πέθαναν από την πείνα, ξυλοκοπήθηκαν, πυροβολήθηκαν για ανυπακοή ή για εξέγερση. Οι τρομαχτικές νόρμες που έπρεπε να ολοκληρώσουν οι κρατούμενοι οδηγούσαν, επίσης, συχνά στο θάνατο. Η Εβγκένη-

για Γκίνζμπουργκ, ένα από τα κεντρικά πρόσωπα στην αφήγηση της Applebaum, έγραψε μια χαρακτηριστική περιγραφή δύο διανοούμενων γυναικών, ασυνήθιστων στη σκληρή δουλειά κι εξαντλημένων από τα χρόνια που είχαν περάσει στη φυλακή, οι οποίες προσπαθούσαν να κόψουν δέντρα:

Για τρεις μέρες η Γκαλία κι εγώ πασχίζαμε να κατορθώσουμε το ακατόρθωτο. Τα καημένα τα δέντρα, πόσο πρέπει να υπέφεραν έτσι όπως τα κατακρεουργούσαν τα άμαθα χέρια μας. Μισοπεθαμένες κι εμείς οι ίδιες κι εντελώς αδέξιες σ' αυτά τα πράγματα, δεν ήμασταν σε θέση να αντιμετωπίσουμε τη νόρμα. Το τσεκούρι γλιστρούσε και πέταγε σωρό τα ροκανίδια στα πρόσωπά μας. Προνίζαμε πυρετωδώς, σπασμωδικά, κατηγορώντας από μέσα μας η μια την άλλη για τις αδέξιες κινήσεις μας – ξέραμε ότι ούτε την πολυτέλεια της διαμάχης δεν μπορούσαμε να έχουμε. Ξανά και ξανά, το πριόνι μάγκωνε. Η πιο τρομερή όμως στιγμή δεν ήταν άλλη από τη στιγμή που το δέντρο ήταν πια έτοιμο να πέσει. Μόνο που εμείς δεν ξέραμε προς τα πού θα έπεφτε. Μια φορά η Γκαλία χτύπησε στο κεφάλι, αλλά ο νοσοκόμος αρνήθηκε ακόμα να της βάλει ιώδιο στο τραύμα λέγοντας «Ααα! Παλιό το κόλπο! Προσπαθείτε να γλιτώσετε την πρώτη μέρα, έτσι;».

Ο βιασμός και η πορνεία ήταν, επίσης, μέρος της ζωής του στρατοπέδου. Τα παιδιά που είχαν γεννηθεί στα στρατόπεδα απομακρύνονταν από τις μητέρες τους και οδηγούνταν στα κρατικά ορφανοτροφεία της περιοχής, όπου και εκεί οι συνθήκες ήταν τραγικές:

Τα παιδιά κοιμούνται στο πάτωμα και δεν έχουν αρκετά παπούτσια. Άλλοτε δεν έχουν νερό για μέρες ολόκληρες. Δεν τρέφονται σωστά. Εκτός από νερό και πατάτες δεν τρώνε τίποτε άλλο. Δεν υπάρχουν πιάτα και γαβάθες, τρώνε με τις κουτάλες. Για 140 άτομα υπάρχει ένα μόνο φλιτζάνι, και λιγοστά πιρούνια τρώνε με βάρδιες ή με τα χέρια. Δεν υπάρχει φως, μόνο μια λάμπα για όλο το ορφανοτροφείο, κι αυτή δεν έχει καν κηροζίνη.

Από το 1929 μέχρι τον θάνατο του Στάλιν, το 1953, σύμφωνα με τις έρευνες της συγγραφέως, περίπου 18.000.000 άνθρωποι πέρασαν από το αχανές αυτό δίχτυ στρατοπέδων. Σχεδόν 4.500.000 από αυτούς τους ανθρώπους δεν επέστρεψαν ποτέ στις εστίες τους. Το σύστημα συνέχισε να εξαπλώνεται στη διάρκεια του πολέμου, φτάνοντας το αποκορύφωμά του στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Έκλεισαν οριστικά το 1987 επί προεδρίας του τελευταίου Σοβιετικού ηγέτη Μιχαήλ Γκορμπατσόφ,

του οποίου οι γονείς είχαν βρεθεί σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας.

Καταλήγοντας, η συγγραφέας εξετάζει το αναπάντητο ερώτημα, γιατί το θέμα του Γκουλάγκ συνέχισε να καλύπτεται με το πέπλο του μυστηρίου στην ιστορική μνήμη τόσο της πρώην Σοβιετικής Ένωσης όσο και της ίδιας της Δύσης.

Η Applebaum υποστηρίζει πως όσον αφορά τις δυτικές κοινωνίες το πέπλο της σιωπής οφειλόταν στα κομμουνιστικά ιδανικά: κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα για όλους. Ήταν δύσκολο να καταδικάσουν ένα σύστημα που απηχούσε πανανθρώπινες ιδέες. Τα στρατόπεδα υπήρχαν για να υποστηρίξουν αυτά ακριβώς τα ιδανικά.

Αυτό που βαραίνει, από την άλλη πλευρά, τους ανθρώπους της πρώην Σοβιετικής Ένωσης είναι το ίδιο τους το παρελθόν. Ένα πολύπλοκο παρελθόν που περιλαμβάνει έναν τεράστιο αριθμό

ανθρώπων. Η αναδίφηση του παρελθόντος θα αποκάλυπτε μυστικά που καλό θα ήταν να μένουν για πάντα κρυμμένα.

Η έκδοση, μολονότι, περιλαμβάνει σημαντικό φωτογραφικό υλικό, πλούσια διεθνή βιβλιογραφία και εκτεταμένο ευρετήριο παρουσιάζει μια σημαντική αδυναμία τυπογραφικής φύσεως. Φαίνεται πως ο εκδότης επένδυσε περισσότερο στην μετάφραση παρά στην τυπογραφική αρτιότητα ενός τόσο σημαντικού βιβλίου. Το κείμενο καταλαμβάνει υπερβολικό χώρο στη σελίδα με αποτέλεσμα τα περιθώρια να είναι τόσο περιορισμένα, που ο αναγνώστης δυσκολεύεται να κρατήσει το βιβλίο χωρίς να καλύπτει ορισμένα εδάφια της σελίδας.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΖΑΖΑΣ